

M A T E R I A Ł Y DO „SŁOWNIKA RODZAJÓW LITERACKICH”

Życie ludzkie stanowi gotowy wzór formy literackiej, ponieważ składa się z początku, środka i końca. Jednocześnie jego treść odzwierciedla niezmiernie bogactwo ludzkich możliwości i humanistycznych wartości. Było więc rzeczą naturalną, że od starożytności aż do czasów dzisiejszych gatunki biograficzne i autobiograficzne nigdy nie przestały być uprawiane, czasem stawały się arcydziełami i służyły jako wzory kształtowania literatury fikcjonalnej.

Bieżący zestaw, nawiązujący do *autobiografii* i *biografii* [t. VII z. 2(13)], ukazuje na materiale głównie angielskim, jak bardzo zróżnicowane mogą być odmiany tych *życiorysów* pod względem treści i formy. Dość niespodziewanie występuje przy tym zjawisko bardzo płynnej granicy między zapisem autobiograficznym i biograficznym w angielskich *memoirs*.

Redakcja

COLLECTION OF LIVES: (ang. „zbiór żywotów” lub „zbiór życiorysów”, „żywoty zebrane”) dzieło zawierające wiele niedługich biografii, zwykle wybitnych osób, napisane lub zebrane przez jednego lub kilku autorów, grupujące sławnych ludzi według pewnego wspólnego kryterium, np. męczennicy, święci, królowie, wodzowie, poeci, chłopci, lekarze, uczeni lub inne osoby zajmujące ważne miejsce w dziejach pewnego narodu. Jeżeli taki zbiór ułożono w porządku alfabetycznym, otrzymujemy *słownik biograficzny* (*biographical dictionary*), w którym, zależnie od jego objętości, poszczególne życiorysy mogą być krótkimi notatkami lub obszernymi artykułami.

Żywoty zebrane czy *zbiory żywotów* nie stanowią osobnego gatunku i należą gatunkowo do *biografii* (zob.), ale fakt, iż stanowią serię, zwykle ułożoną według pewnego wyboru, wpływa na sposób ich

odbioru. Ze względu na ich objętość, rzadko są czytane w całości od początku do końca. Czasem traktuje się je jako źródło informacji pobieranej zależnie od chwilowej potrzeby. Czytane jednak systematycznie dzień po dniu (jak to być może z żywotami świętych na każdy dzień roku), przez stałe powtarzanie modeli świętości, bohaterstwa czy innych cnót i talentów, kumulują w psychice odbiorcy różnorodne a jednak jednorodne wrażenia, co może potężnie oddziaływać wychowawczo, gdyż *zbiory żywotów* dotyczą jednostek wyjątkowych, najczęściej reprezentujących człowieczeństwo w sposób godny i wzbudzający szacunek i podziw. Prócz tego połączenie rytmicznie powtarzanego podobieństwa przy indywidualnych różnicach tworzy specjalny efekt estetyczny, którego izolowana biografia dać nie może.

Zależnie od przyjętej zasady wyboru

przy tworzeniu zbioru *życiorysów*, tworzą się również pewne typy tych zbiorów, co najlepiej występuje w ich przeglądzie chronologicznym.

1. W Europie jednym z najstarszych autorów *żywotów zebranych* był Rzymianin Korneliusz Nepos (100 p.n.e.—27 p.n.e.), autor dzieła *De viris illustribus* (*O sławnych mężach*), w którym w 16 księgach zgrupował królów, wodzów i poetów, starając się ułożyć Rzymian i Greków parami. Jeszcze bardziej znanym jego następcą był Grek Plutarch z Cheronei (ok. 46—120 n.e.), autor *Żywotów równoległych*, w których w sposób barwny, często anegdotyczny, ale wzbudzający obok uczucia obcowania ze zwykłym, naturalnym człowiekiem, także uczucie podziwu i szacunku dla niezwykłości i zalet bohaterów, zestawiał biografie 23 Greków i tyluż Rzymian. W tradycji europejskiej dzieło to znane jest pod nazwą *Żywotów Plutarcha* (*Plutarch's Lives*). Nieco później napisał *Vitae caesarum* (*Żywoty cesarów*) pisarz rzymski Swetoniusz (70—140), grupując 12 *życiorysów* od Cezara do Domicjana według schematu: nazwisko, czyny, tryb życia, śmierć.

Jak widać, podstawą wyboru biograficznego u autorów klasycznych jest *sława*. Na drugim miejscu — *osobiste zalety charakteru*.

2. W średniowieczu w połowie XIII w. arcybiskup Genui, dominikanin Jacobus de Voragine (zm. 1301), tworzy wielki zbiór *żywotów świętych* *Legenda sanctorum* zwany później *Legenda aurea* — *Złotą legendą*. Jakub de Voragine był raczej redaktorem niż autorem tego dzieła napisanego po łacinie, ale samo zgromadzenie ogromnej liczby *żywotów* (nie tylko świętych, gdyż pojawiają się wśród nich biografie Heroda, Piłata i Mahometa) i uporządkowanie ich według roku kościelnego z odpowiednimi homiliami, nadało zbiorowi specjalną dynamikę i autorytet mimo braku chronologii, tła historycznego i obecności anachronizmów i naiwności. Schemat, według którego *żywoty* zostały opracowane, kładł nacisk na objaśnienia imienia, przebieg życia lub opis męczeństwa i cuda.

Podstawą wyboru jest *świętość chrześcijańska* uznana przez tradycję kościelną. Dlatego w *Złotej legendzie* spotykamy *żywoty* zupełnie legendarne, a nawet w przypadku Barlaama i Jozafata — zapożyczone z innych religii. Tym hagiografia średniowieczna różni się od późniejszej nowożytnej hagiografii, która tworzy biografie według metody naukowej, a tylko koncepcję świętości czerpie z religii.

Żywoty sławnych mężów i *żywoty świętych* stały się głównymi wzorami *zbiorów żywotów* powstających w Anglii. Chronologia ich powstawania nie odpowiada jednak chronologii powstania owych wzorów klasycznych i chrześcijańskich. Na początku pojawiania się *zbiorów żywotów* angielskich widać wpływy zarówno autorów grecko-rzymskich jak i hagiografów, nie mówiąc już o autorach włoskich.

I tak, np. Geoffrey Chaucer, pisząc między rokiem 1372 i 1386 wierszowaną *The Legend of Good Women* (*Legenda o zacnych niewiastach*), daje jej tytuł hagiograficzny, ale *żywoty* Kleopatry, Tysbe, Dydony, Hypsipyle, Medeji, Lukrecji, Ariadny, Filomeli, Filis i Hypermnestry wzięte z Owidiusza, Wergiliusza i Boccaccia łączy tylko jedna cecha wspólna — wierność w miłości.

Podobnie w *Canterbury Tales* (*Opowieści kanterberyjskie*), dziele pisany po 1387 r. Mnich, jeden z narratorów, opowiada „tragedie”, czyli historie upadku wybitnych osobistości, wziętych z Biblii, historii klasycznej i średniowiecznej, wzorując się na Boccaccia *De casibus virorum illustrium*. Mamy tu wierszem opowiedziane dzieje Lucyfera, Adama, Samsona, Herkulesa, Nabuchodonozora, Baltazara, Zenobii, Piotra — króla hiszpańskiego, Piotra — króla Cypru, Barnaby z Lombardii, Hugolina, Nerona, Holofernesa, króla Antiocha, Aleksandra, Juliusza Cezara i Krezusa.

3. *Złota legenda*, którą Chaucer znał, została wydana drukiem w XV w. jako *The Golden Legend* przez pioniera drukarstwa angielskiego Williama Caxtona w 1483 r. i wznowiana w latach 1493, 1498, 1512 i 1527 — to znaczy mniej

więcej do początków reformacji angielskiej.

W atmosferze wzajemnego prześladowania katolików i protestantów powstaje za czasów Marii Tudor na emigracji w Strasburgu wydane w 1554 r. po łacinie dzieło Johna Foxe'a (1516—1587), wychowanka i profesora Oxfordu, które miało zastąpić średniowieczną hagiografię katolicką hagiografią protestancką. Jego przekład angielski nosi tytuł: *History of the Acts and Monuments of the Christian Martyrs and Matters Ecclesiastical passed in the Church of Christ from the Primitive Beginning to these our Days, as well in other Countries as namely in England and Scotland* (*Historia Czynów i Pomników Chrześcijańskich Męczenników i spraw kościelnych zasłanych w Kościele Chrystusowym od pierwszych początków do tych naszych dni, zarówno w innych Krajach jak i w Anglii i Szkocji*).

Ta, jak ją wkrótce nazwano, *Księga męczenników* (*The Book of Martyrs*), wyszła po raz pierwszy w 1563 r. i zawierała już dramatyczny opis spalania żywcem na stosie przez Marię Tudor pięciu biskupów anglikańskich, którzy nie chcieli wrócić do katolicyzmu. Hagiograficznym kryterium dla Foxe'a było, zgodnie z praktyką pierwszych wieków chrześcijaństwa, *męczeństwo*. Ten więc zbiór żywotów męczenników chrześcijańskich wszystkich czasów, ale zwłaszcza protestanckich w Anglii, pełen grozy, patosu, okrutnych scen śmierci, ciekawych epizodów, dramatycznych dialogów i żywego, wymownego stylu, wraz z obroną reformacji i namiętym oskarżeniem Kościoła katolickiego stał się najpoczytniejszą księgą po Biblii. Wznawiano go w latach: 1570, 1576, 1583, 1596, 1610, 1632, 1641 i 1684. W 1571 biskupi anglikańscy postanowili, że *Księga męczenników* ma być wyłożona w hallu każdego pałacu biskupiego. Dziś historycy literatury stwierdzają, że nie jest ona ani historią (choć pewne jej części odpowiadają faktom historycznym), ani literaturą, lecz antykatolicką propagandą.

Nie jest wykluczone, że popularność

martyrologii Foxe'a wpłynęła na podjęcie przez ks. Piotra Skargę pisania *Żywotów świętych Starego i Nowego Zakonu na każdy dzień przez cały rok* (1579). W przedmowie do tego zbioru autor wyraża przekonanie, że czytanie o świętych utwierdza w wierze, dobrych obyczajach i chroni przed błędami herezji. Osiem wydań za życia Skargi wskazuje na popularność tego zbioru i roli takich zbiorów w okresie reformacji i kontrreformacji.

W Anglii *The Book of Martyrs* stała się jednym z typów *collected lives*, choć w XVII w. na jej literackie potomstwo wpłynęły również wzory klasyczne.

Za Elżbiety I nastąpił bowiem opóźniony rozkwit renesansu angielskiego. Dopiero wówczas jako wzory żywotów zebranych pokazują się w języku narodowym przekłady: *Żywotów* Plutarcha przez sir Thomasa North w 1579 r. (późniejsze tłumaczenie Williama Langhorne'a z 1770 r.) i *Żywotów cesarów* Swetoniusza przez Philemona Hollanda w 1606 r.

Zwłaszcza *The Lives of Noble Grecians and Romans* Northa oparte na francuskim przekładzie J. Amyota, dzięki angielskiemu stylowi, żywości, dramatyczności i szlachetnym sentymentom, stały się kopalnią tematów dla Szekspira i innych pisarzy.

Wiek XVII w Anglii to wiek walk polityczno-wyznaniowych. Za czasów rewolucji angielskiej Samuel Clarke (1599—1683) wydaje *The Marrow of Ecclesiastical History* (*Rdzeń historii kościelnej*, 1650), mieszaninę życiorysów purytańskich duchownych, chrześcijańskich władców i „chrześcijan niższej rangi” a w roku następnym *A General Martyrologie*, której tytuł nawiązuje do tradycji Foxe'a. Odpowiedzią na ten tytuł jest zbiór Williama Winstanleya (1628—1698) wydany po upadku republiki — *A Loyall Martyrology* (*Martyrologia lojalistów*, 1662). Tytuł tego dzieła odnosi się do prześladowania anglikanów-rojalistów w czasie Rzeczypospolitej (*Commonwealth*). Wielu anglikanów uważało świętego przez Cromwella Karola I za męczennika za wiarę. Święty został rów-

niez arcybiskup William Laud a duchowieństwo i świeccy lojaliści prześladowani.

4. W XVII w. powstaje także nowy typ *collected lives*, który zapoczątkował Thomas Fuller (1608—1661). Podstawą włączenia do zbioru życiorysów tego typu jest bliski związek osoby z miejscowością.

T. Fuller, wychowanek Cambridge i kapelan Karola II napisał *History of the Worthies of England* (*Historia znanych mężów Anglii*, 1662), w której krótkie życiorysy sławnych osobistości zostały włączone w alfabetycznie ułożony opis hrabstw, który wymieniał lokalne zabytki, tradycje, folklor i anegdoty jako tło biograficzne.

Przyporządkowanie życiorysów geograficznej lokalizacji przejął od Fullera Antony Wood albo à Wood (1632—1695), sumienny zbieracz i badacz starożytności urodzony i wychowany w Oxfordzie, ale człowiek złośliwy. Wśród jego dzieł o macierzystym mieście i uczelni figuruje także *Athenae Oxonienses; An Exact History of All the Writers and Bishops who have had their Education... in Oxford from 1500 to the End of the Year 1690* (*Ateny oxfordzkie; Dokładna Historia Wszystkich Pisarzy i Biskupów, którzy odebrali edukację... w Oxfordzie od roku 1500 do końca roku 1690, 1691—1692*).

To niezmiernie starannie przygotowane dzieło kosztowało Wooda utratę stanowiska na uniwersytecie, gdyż oskarżył w nim kanclerza Clarendona o kupczenie urzędami.

Asystent Wooda John Aubrey (1626—1697), człowiek o pogodnym usposobieniu, nie znając metody naukowej, miał zamiar napisać podobnie monumentalne dzieło dla hrabstwa Wiltshire, ale skończyło się na zbiorze miłych, anegdotycznych drobniactw dotyczących wyglądu, idiosynkrazji i zabawnych, czasem wątpliwych wydarzeń z życia Szekspira, Ben Jonsona, Milтона, Hobbesa i innych wybitnych ludzi. Te *Lives of Eminent Men* (*Żywoty wybitnych mężów*, 1813), zwane od wydania z 1898 r. *Brief Lives — krótkimi żywotami* — zyskały

wielką sympatię współczesnych i potomnych za podobną do Plutarcha nutę swojskiego człowieczeństwa.

5. W XVII w. powstaje również w Anglii zwyczaj pisania *collected lives* poetów i dramaturgów. Wspomniany już Winstanley pisze nieduży i słaby tomik *Lives of the Most Famous English Poets* (*Życiorysy najslawniejszych poetów angielskich*, 1687). Poprzedził go Edward Phillips z *Theatrum Poetarum* (1675) a Gerard Langbaine wydał *Account of the English Dramatic Poets* (*Opis angielskich poetów dramatycznych*, 1961). Kontynuuje tę tradycję w zwartych i świetnych stylistycznie *Lives of the English Poets* (*Życiorysy poetów angielskich*, 1779—1781) dr Samuel Johnson. Jest to seria *prefatory lives* (zob.) 52 poetów. W XIX w. Robert Southey pisze *Lives and Works of the Uneducated Poets* (*Życiorysy i dzieła poetów bez wykształcenia*) wydane dopiero w 1925 r., a Szkot Allan Cunningham — murarz, który stał się asystentem w pracowni sławnego rzeźbiarza, wydaje *Lives of Eminent British Painters, Sculptors and Architects* (*Życiorysy wybitnych malarzy, rzeźbiarzy i architektów brytyjskich*, 1829—1833). Powstaje więc nowa odmiana żywotów zebranych literatów i artystów.

6. W XIX w. rodzi się również myśl napisania obszernego słownika biograficznego poświęconego wybitnym Brytyjczykom. Jest to wielotomowy *Dictionary of National Biography* (*Słownik biografii narodowej*), który wydawca George Smith i krytyk literacki sir Leslie Stephen zaczęli opracowywać w 1822 r. Od 1890 r. do komitetu redakcyjnego *Słownika* wszedł sir Sidney Lee (1859—1926), autor książek *Great Englishmen of the 16th Century* (*Wielcy Anglicy XVI wieku*, 1904) i *Principles of Biography* (*Zasady biografii*, 1911). Od 1891 r. Lee został naczelnym redaktorem a dzieło, które miało zakończyć się na roku 1900, przekształciło się, zwłaszcza po przekazaniu go Oxford University Press, w stale uzupełnianą instytucję narodową, kierowaną przez

coraz to nowych redaktorów w XX wieku.

7. Jako krytyczna reakcja wobec tradycji wiktoriańskiej, która wołała prze-milczać słabości lub sprawy niedobrze świadczące o sławnych ludziach, w XX w. powstała biografia ironiczna Lyttona Stracheya (1880—1932). Wyrazem jego stosunku do wielkich ludzi była książka *Eminent Victorians* (*Wybitni wiktoriańcy*, 1918), zawierająca życiorysy kardynała Manninga, Florence Nightingale, reformatora szkolnictwa dra Arnolda i generała Gordona. Sukces metody Stracheya polegał na zwięzłości, wyborze szczegółów, które tworzyły sylwetkę psychologiczną i na subtelnym „odbrązowieniu” postaci przez sugerowanie jej motywów działania niższych niż się ogólnie przyjmuje, utajonej głupoty lub ograniczoności albo też jakiejś innej wady, nawet fizycznej. Tworząc złośliwą artystyczną wizję, Strachey posuwał się czasem do fałszowania faktów i dlatego nie odegrał poważnej roli jako twórca nowej szkoły biograficznej. Paralele między jego ironicznym traktowaniem postaci historycznych znaleźć można jednak w powieściach Roberta Gravesa takich jak *I, Claudius* i *Claudius the god* (1934), *Count Belisarius* (1935) i *Wife to Mr Milton* (1943).

Bibliografia: zob. bibliografię do hasła **BIOGRAFIA**, „Zagadnienia Rodzajów Literackich”, t. VI z. 2 (13); W. Floryan (red.) *Dzieje literatur europejskich* t. 1, Warszawa 1977; J. de Voragine, *Złota legenda, wybór* (ze wstępem i przypisami Mariana Plezi), Warszawa 1956; A. C. Baugh, *A Literary History of England* t. 1—4 London 1967; W. B. Otis, M. H. Needleman, *An Outline History of English Literature*, t. 1, 2; P. Harvey, *The Oxford Companion to English Literature*, Oxford 1958; H. A. Watt, W. W. Watt, *A Dictionary of English Literature*, New York 1957; J. W. Cousin, *Biographical Dictionary of English Literature*, London 1946.

Witold Ostrowski

CRIMINAL BIOGRAPHY: (ang. „biografia przestępcy”, „życiowód zbrodniarza”). Gatunek ów stanowił w okresie renesansu i oświecenia w Anglii część literatury popularnej, która opisywała postacie morderców, rabusiów, oszustów, uliczników, piratów itp., a która tworzona była dla na współpiśmiennych amatorów taniej sensacji. Angielska *criminal biography* wywodzi się z szesnastowiecznych tzw. *conny-catching pamphlets*, będących ucieśnieniami historykami o tym, jak to miejscy spryciarze nabierali wiejskich prostaczków. Gatunek poprzez tematykę wykazuje pokrewieństwo z hiszpańską pikareską, angielską *jest-book* oraz *anatomies of roguery* (*anatomie łotrów*), czyli katalogami złodziejskich sztuczek, słownikami żargonu przestępców i żebraków, traktatami więziennymi itp. Wszystkie wymienione tu formy przenikały się i wpływały na siebie w ciągu XVI w., co doprowadziło do wykształcenia się ogólnego modelu *criminal biography* w następnym stuleciu: oś fabularną stanowiła kariera życiowa autentycznego przestępcy, zakończona niezmiennie ujęciem, skazaniem i śmiercią na szafocie; stereotypowym zakończeniem tekstu była budująca w zamierzeniu mowa skazańca do świadków egzekucji (autorzy biografii często sami wymyślali owo „ostatnie słowo” i — już wydrukowane — rozsprzedawali wśród gawiedzi oglądającej wykonanie wyroku).

Gatunek *criminal biography* w okresie swego istnienia — od XVI do XIX w. — sytuował się na pograniczu literatury faktu i fikcji. Autorzy czerpali inspirację z życia prawdziwych przestępców, ale zamieszczali również wątki i zdarzenia zmyślone i zapożyczone. Początkowo teksty pojawiały się w formie dwupensowych broszur (*pamphlets*), drukowanych na lichym papierze i zdobionych czasem topornymi drzeworytami. Sama historia opowiedziana była niezwykle prostym językiem po to, aby trafić do mało wymagającego czytelnika. Z czasem wszakże *criminal biographies* były upiększane i rozbudowywane, a obok sensacji i horroru pojawiały się

elementy sentymentalne i komiczne. Na przełomie siedemnastego i osiemnastego wieku popularność pojedynczej broszury opisującej żywot przestępcy zmniejszała się, lecz gatunek przetrwał w najróżniejszych kompilacjach i zbiorach. Najsylniejszy taki zbiór wydał w 1714 r. kapitan Alexander Smith pt. *History of the Lives and Robberies of the Most Noted Highway-Men, Foot-Pads, House-Breakers, Shop-lifts and Cheats of Both Sexes in and about London and Westminster* (Historia życia i rozbojów najbardziej znanych bandytów konnych i pieszych, włamywaczy, złodziei sklepowych i oszustów płci obojej w Londynie, Westminsterze i ich okolicach).

Drugim sławnym zbiorem był *The Newgate Calendar*. Zainicjował go w latach 1698—1719 kapelan więzienia Newgate w Londynie, publikując ulotki zawierające wyznania i ostatnie słowa skazanych na śmierć przestępców. Wkrótce konkurentami kapelana starającymi się nie tyle wpłynąć umoralniając na publiczność, ile na niej zarobić, stali się anonimowi *Editors* (wydawcy) drukujący biografie kryminalne własnego układu. Ich zbiór nazwano później *The Newgate Calendar, or the Malefactors' Bloody Register* (Kalendarz Newgate czyli Krwawy Rejestr Złoczyńców, 1774). Około 1826 r. wyszedł *The New Newgate Calendar* z intencją pozbawienia zbrodniarzy romantyczności. Stał się on kopalnią dla powieściopisarzy, autorów *The Newgate novel* (zob.) i późniejszych.

Znaczenie *criminal biography* polega na tym, że przyczyniła się ona wydatnie do rozwoju powieści nowożytnej. Daniel Defoe sięgał chętnie po wątki i tło do swoich niektórych powieści właśnie do *criminal biographies*: *Moll Flanders*, *Roxana* i *Colonel Jack* to literacko opracowane studia postaci przestępców. Defoe sam kompilował historie piratów i zbrodniarzy oraz pisał pojedyncze biografie przestępców, np. osławionego Jonathana Wilda. Postać tegoż Wilda figuruje w jednej z najcięższych satyr epoki, powieści Fieldinga *The History of the Life of the Late Mr Jo-*

nathan Wild the Great (Dzieje wielkiego Jonathana Wilda, 1743). Również Smollet zafascynowany był postacią przestępcy i ewidentnie czerpał z *criminal biography* przy pisaniu swojej trzeciej powieści, *Ferdinand Count Fathom* (1753).

Opisywany tu gatunek przetrwał (głównie w zbiorach) aż do połowy XIX w. Dał zacząć powieści kryminalnej i detektywnej oraz inspirował tak wielkich pisarzy, jak Scott, Dickens, Thackeray i Stevenson.

Bibliografia: F. W. Chandler, *The Literature of Roguery*, New York 1907; J. H. Marshburn, A. R. Velie, *Blood and Knavery*, A. Collection of English Renaissance Pamphlets and Ballads of Crime and Sin, Rutherford 1973; *The New Newgate Calendar*, A. Knapp, W. Baldwin (red.) 5 t. b.m.w., 1825 (obejmuje życiorysy przestępców od 1700 do 1825 r.); W. Ostrowski, *Początki powieści kryminalnej w Anglii*, Zeszyty Naukowe UŁ, 1980, seria I, z. 66, s. 85—98; *Historical Sources of the Poetics of the Crime Novel and Detective Short-Story*, „Zagadnienia Rodzajów Literackich”, t. XXV, z. 2 (49), s. 5—20; J. J. Richetti, *Popular Fiction Before Richardson*, Oxford 1969; J. C. Beasley, *Novels of the 1740s*, Athens, Gd 1982; L. J. Davis, *Factual Fictions*, New York 1983.

Wojciech Nowicki

MEMOIR lub **MEMOIRS**: (ang. „pamiętnik” lub „wspomnienia”, w dawniejszej polszczyźnie — *memoary* lub *memuary*). W Anglii wyraz *memoir* był synonimem wyrazów *memorandum* i *record* — „notatki”, „zapisu zdarzeń”, nie pretendującego do przedstawienia pełnej historii, lecz traktującego o takich sprawach, jakie wchodzą w zakres osobistej wiedzy piszącego lub uzyskanej z pewnych szczególnych źródeł informacji.

Memoir może być *pamiętnikiem*, sporządzonym przez kogoś na piśmie i podającym opis zdarzeń w jego własnym

życiu lub opis życia osób, które autor znał oraz spraw, w których brał udział. Może być bardziej autobiograficzny lub głównie biograficzny. Wówczas należało by zwać ten gatunek po polsku „wspomnieniami”. Tak więc tytuł *Memoirs of Sherlock Holmes* nie znaczy *Pamiętniki Sherlocka Holmesa* lecz *Wspomnienia o Sherlocku Holmesie*, podobnie jak *Memoirs of Colonel Hutchinson* — to *Wspomnienia o pułkowniku Hutchinsonie* napisane przez jego żonę w latach 1664—1671.

W myśl tradycji angielskiej „Pamiętniki (memoirs) — podaje Shipley — zwyczajowo wysuwają na pierwszy plan osobowość i działania innych raczej niż autora; niektóre z nich nie są niczym więcej niż opisami zdarzeń historycznych, które weszły w bezpośredni zasięg ich kronikarzy. Właściwa *autobiografia* jest powiązaniem opowiadaniem o życiu autora, z naciskiem położonym na introspekcję albo na sens jego życia na szerszym tle”.

Z początku, np. w XVII wieku, granice między historiografią, życiorysami wybitnych mężów, osobistymi wspomnieniami o ludziach i wypadkach, których się było świadkiem i autobiografią były słabo zarysowane i płynne.

Na przykład Gilbert Burnet, biskup Salisbury, pisząc *Memoirs of the Lives and Actions of James and William, Dukes of Hamilton* (*Wspomnienia o życiu i czynach Jamesa i Williama, książąt Hamilton*, 1677), traktował je jako dalszy ciąg *History of the Church of Scotland* (*Historia Kościoła Szkockiego*, 1655) Johna Spottiswoode’a. Pierwiastek autobiograficzny występuje w tytule jego innego dzieła: *History of His Own Time* (*Historia jego czasów*, 1724—1734). Podobnie i *Memoirs of the Reign of George the Second* (*Pamiętniki panowania Jerzego II*, 1848) napisane przez Johna barona Hervey, podkomorzego na królewskim dworze, ukazują błyskotliwie i bezlitośnie subiektywnie znane autorowi środowisko. *Greville Memoirs* i *Memoirs of Sir Samuel Romilly* z XIX w. należą do tej odmiany pamiętników. Osobisty pamiętnik i wspomnienia bio-

graficzne najpełniej łączą utwory pisane przez jedno z małżonków, często rozdzielone na część bardziej prywatną i bardziej publiczną. Widać to z tytułów Margaret Cavendish, księżny Newcastle, która napisała szkic własnego życia w książce *Nature's Pictures Drawn by Fancy's Pencil to the Life* (*Obrazy Natury pociągnięte Ołówkiem Fantazji do Życia*, 1655), a mężowi wzniosła pisany pomnik pod tytułem *The Life of Thrice Noble High and Puissant Prince William Cavendish, Duke, Marquess, and Earl of Newcastle* (*Życie po trzykroć szlachetnego, wysokiego i potężnego księcia Williama Cavendish’a, Księcia, Markiza i Hrabiego Newcastle*, 1667).

Podobnie rozdzielił swoje pamiętniki Richard Baxter (1615—1691), biedny duchowny prezbiteriański pochodzenia szlacheckiego, wybitny kaznodzieja, odznaczający się wyjątkowym umiarkowaniem politycznym i wyznaniowym wśród ówczesnych purytanów. W swoim *Breviate of the Life of Margaret Baxter* (*Streszczenie żywota Margaret Baxter*, 1681) „wystawia pomnik pasji swej żony do spraw duchowych, tłumy właściwie wszelkie szczegóły jej cnotliwej „naturalnej” miłości do siebie, a jednak udaje mu się stworzyć atmosferę namiętnej intymności”, jak podaje *A Literary History of England*. Autobiograficzne i zewnętrzne czynniki występują w *Reliquiae Baxterianae, or Mr Richard Baxter's Narrative of the most memorable Passages of his Life and Times* (*Reliquiae Baxterianae czyli Opowiadanie Pana Richarda Baxtera o najbardziej godnych pamięci Zajściach z jego Życia i Czasów*), pamiętnikach wydanych pośmiertnie w 1696 r.

Wymienione już *Wspomnienia o pułkowniku Hutchinsonie*, pisane w trzeciej osobie przez Lucy Hutchinson, zachowują ton i pozór formalnej biografii pisanej dla potomności, podkreślając publiczną karierę pułkownika i w tym zbliżają się do historii. Jednocześnie jednak niezwykle taktownie i umiejętnie wysławia autorka jego purytańską religijność i nieskazitelność, przygotowując w ten sposób materiały do rehabilitacji

męża jako jednego z tych, którzy podpisali wyrok śmierci na Karola I w wojnie domowej i których napiętnowano jako królobójców. Lucy Hutchinson napisała również osobny życiorys własny — *Life*.

Jedną z najwcześniej piszących pamiętnikarek była Anna lady Halkett (1622—1699), córka sekretarza Karola I. Podczas wojny domowej i rewolucji pomogła księciu York przebranemu za kobietę uciec z Londynu, a po klęsce króla pod Dunbar pielegnowała rannych żołnierzy. Jej *Autobiography* (1875) ma wiele cech subtelności talentu literackiego Jane Austen.

Od XVIII w. począwszy, wzrasta liczba *memoirs* osobistych, pisanych zwłaszcza przez literatów. Pisał je na początku XIX w. przyjaciel Byrona Thomas Moore, którego *Memoirs, Journal and Correspondence* wydano w latach 1853—1856; pisał je na przełomie XIX i XX w. powieściopisarz irlandzki George Moore, reklamując wytwornym stylem swe „znajomości i miłości w Anglii, Irlandii i Francji w pamiętnikach *Confessions of a Young Man* (Wyznania młodego człowieka, 1888), *Memoirs of my Dead Life* (Pamiętniki o życiu już martwym, 1906), i trylogii *Hail and Farewell* (Witaj i żegnaj, 1911—1914).

Edmund Blunden (*Undertones of War*, 1928), Robert Graves (*Good Bye To All That*, 1929), H. G. Wells (*Experiment in Autobiography*, 1934), G. H. Chesterton (*Autobiography*, 1936), W. Somerset Maugham (*The Summing Up*, 1938) — mogą służyć przykładami *memoirs* głośnych poetów i powieściopisarzy XX w.

Szczególne miejsce zajmuje wśród nich autobiograficzny poemat Williama Wordswortha *The Prelude or Growth of a Poet's Mind* (Preludium albo wzrost duszy poety) napisany białym wierszem w 14 księgach i ukończony w 1805 r. a drukowany w 1850. Ten olbrzymi i piękny pamiętnik poetycki rozwoju psychicznego, moralnego i filozoficznego wielkiego romantyka miał według intencji stanowić preludium do jakiegoś gigantycznego dzieła poetyckiego, którego autor nigdy nie napisał. Ten pamiętnik

poetycki doskonale łączy epikę z liryką.

Równie liczne *pamiętniki* wyszły spod pióra angielskich mężów stanu i wojskowych, których życie było pełne przygód w koloniach. Do bardzo popularnych *memoirs* tego rodzaju należą: *Bengal Lancer* (Bengalski Lansjer, 1930) oficera brytyjskiego F. Yeatsa Browna, *Trials in Burma* (Procesy w Birmie, 1946) sędziego Maurice'a Collisa oraz modnego i dość cenionego powieściopisarza, historyka, żołnierza i kierownika brytyjskiej służby wywiadowczej sir Edwarda Montague Comptona Mackenzie, który wydał serię wspomnień z I wojny światowej: *Gallipoli Memories* (1928), *Greek Memories* (1932) i *Aegean Memories* (1940), a po II wojnie światowej wydawał wielotomowy cykl autobiograficzny podzielony na oktawy lat, czytany z wielką ciekawością jako zwierciadło nowszej historii politycznej i kulturalnej (autor pochodził ze sławnej rodziny aktorskiej i studiował w Oxfordzie) pisanej od wewnątrz, z wysoką kulturą i energią języka, w stylu romantyczno-realistycznym.

Struktura opowiadania w *memoirs* zbliża się do struktury utworów literackich. O ile *dziennik* (zob. *journal*) ma charakter zapisów oderwanych, o tyle *pamiętnik* przedstawia wydarzenia w sposób retrospektywny, ze znacznie odleglejszego od nich stanowiska w czasie. Daje to materiałowi wspomnień charakter całości, którą autor zna od początku do końca. Oglądając wydarzenia z punktu widzenia nabytego doświadczenia i oceny ważności i sensu pamiętanych faktów, autor pamiętnika w naturalny sposób dokonuje w materiale życia selekcji, której towarzyszy refleksja prowadząca do gradacji znaczenia wydarzeń. W perspektywie czasu układają się one w łańcuch przyczyn i skutków a przez to nabierają pewnego określonego sensu, tworząc całość lub przynajmniej ciąg epizodów prowadzących do obecnego, zadowalającego lub niezadowolającego stanu rzeczy. Wynika stąd pewna atmosfera i klimat oraz pewna jednolitość spojrzenia na świat. Dlatego *pamiętniki* bardziej niż *dzienniki* przy-

pominają utwory powieściowe pisane w pierwszej osobie liczby pojedynczej.

W Anglii proces przejmowania formy *memoirs* przez literatów zaczął w XVIII w. Daniel Defoe, który większość swoich fikcji literackich podawał za pamiętniki prawdziwych lub wymyślonych osób. Należą do nich *Memoirs of a Cavalier* (Pamiętniki kawalera, 1720) — romans historyczny z XVII w., *Memoirs of Captain Carleton* (Pamiętniki kapitana Carletona, 1728), których rzekomy autor był postacią rzeczywistą, i *The Life and Strange Surprizing Adventures of Robinson Crusoe of York, Mariner* (Życie i dziwne, niespodziewane przygody Robinsona Crusoe, żeglarza z Yorku, 1719) opowiedziane przez wymyślonego bohatera.

W XIX w. z formy pamiętnika przy pisaniu powieści korzystali: Maria Edgeworth, Walter Scott, James Hogg, Edward Bulwer Lytton, Charlotte Bronte, Charles Dickens, Robert Louis Stevenson.

Bibliografia: *Oxford English Dictionary*, t. 1—13, Oxford 1970; J. T. Shipley, *Dictionary of World Literary Terms*, London 1970; *The Pelican Book of English Prose*, (poszczególne tomy opracowali: K. Muir, P. Ure, D. W. Jefferson, R. Wright K. i M. Allot), Harmondsworth 1956; *A Literary History of England*, A. Baugh (red.) t. 1—4, London, 1967.

Witold Ostrowski

PREFATORY LIFE: (ang. „zyciorys stanowiący przedmowę” lub „zyciorys zawarty w przedmowie”) krótka biografia, która wprowadza czytelnika w dzieło pewnego autora.

Praktyka pisania *prefatory lives* powstała w Anglii w XVII w. Jednym z pionierów na tym polu był kupiec samouk Izaak Walton (1593—1683), znany przede wszystkim z uroczej książki o wędkarstwie *Compleat Angler*. Na życzenie sir Henry Wottona, dyrektora szkoły w Eton, pomagał mu napisać zyciorys niedawno zmarłego wybitnego

poety Johna Donne'a. Gdy Wotton umarł Walton przygotował sam ów esej, jako wstęp do wydania dzieł poety w 1640 r. Ten zyciorys oraz *prefatory life* Richarda Hookera, anglikańskiego teologa z XVI w., napisany w 1665 r. przez Waltona i podobny zyciorys anglikańskiego duchownego i poety George'a Herberta z 1670 r. były tak świetnie ujęte, że uznane zostały za klasyczne i najlepsze zyciorysy tego rodzaju i nieraz je wznawiano.

Również wybitny poeta tego okresu John Dryden napisał *Life of Plutarch* (Żywot Plutarcha), stanowiący wstęp do wydania *Żywotów sławnych mężów* z 1683 r., *A Character of Polybius and His Writings* (Charakter Polybiosa i jego pism) jako wprowadzenie do przekładu Polybiosa przez sir Henry Shearsa z 1693 r. i *Life of Lucian* (Żywot Lucjana), poprzedzający dialogi tego pisarza wydane w przekładach w 1696 r.

Funkcją *prefatory lives* było i jest rzucenie światła na życie i dzieła autora, którego dzieło lub dzieła wydawano. Natomiast proporcje między tymi elementami układały się różnie. W XVIII w. wiadano stosunkowo niewiele o życiu Szekspira i w przedmowie poety Alexandra Pope'a do *The Works of Shakespeare* (1725) przeważa krytyka literacka nad biografią. Podobna sytuacja występuje w przedmowie krytyka dra Samuela Johnsona do jego wydania *The Plays of William Shakespeare* (1765).

W XIX i XX wieku ustalił się zwyczaj poprzedzania biograficznymi wstępami wybitnych utworów, a nie tylko „dzieł wszystkich” autorów dawno minionych okresów. Można by się tutaj dopatrywać wpływu francuskiego pisarza Charlesa Sainte-Beuve, propagowanego w Anglii przez Matthew Arnolda. Obaj krytycy uważali, że obowiązkiem krytyka jest pomóc czytelnikowi odczytać i ocenić dzieło we właściwy sposób. Obaj też dawali wzory krytyki biograficznej. W rezultacie wydawnictwa starające się spopularyzować klasyków literatury, jak np. Everyman's Library (Biblioteka dla każdego) wprowadzili zwyczaj poprzedzania dzieła wstępem —

introduction, który często jest prefatory life. Zwyczaj ten podtrzymują również Penguin Books. Wydając, np. serię The Penguin Shakespeare, zaopatrzone każdą sztukę Szekspira w prefatory life pióra wybitnego szekspirologa G. B. Harrisona, niezależnie od omówienia danego dramatu.

W niektórych wypadkach zarys życiorysu stanowi część wstępu zatytułowanego introduction.

Bibliografia: *A Literary History of England*, A. C. Baugh (red.), t. 1—4, London 1967.

Witold Ostrowski

SPIRITUAL AUTOBIOGRAPHY: (ang. „autobiografia duchowa”) odmiana autobiografii (zob.), w której główny nacisk został położony nie na zdarzenia i okoliczności zewnętrzne lecz na intymne wewnętrzne przeżycia i rozwój osobowości w jej stosunku do wszystkiego, co istnieje. W większości wypadków autobiografie tego rodzaju są dziełami ludzi religijnych, często chrześcijańskich świętych, jak np. *Dzieje duszy* Św. Teresy z Lisieux, ale mogą także być duchową autobiografią człowieka niewierzącego, jak *The Story of My Heart* (*Dzieje mego serca*, 1883) Johna Richarda Jefferies (1848—1887).

Duchowa autobiografia ma wiele wspólnego — zwłaszcza czynnik osobistej intymności — z *wyznaniami* (*Wyznania* św. Augustyna stanowią duchową autobiografię), ale nie każde *wyznania* muszą przedstawiać głębokie życie duchowe, o czym świadczą *Wyznania* Jean Jacquesa Rousseau. Może także, jak *Apologia pro Vita Sua* (1864) Johna Henry Newmana zawierać akcenty apologetyczne, czyli uzasadnienie i obronę własnego światopoglądu, ale nie jest wyłącznie *apologią*, jak np. *Religio Laici* (1682) — poemat Johna Drydena skierowany przeciw deizmowi w obronie chrześcijaństwa i anglikanizmu. Jej treść i atmosfera zależy od głębi duchowych przeżyć i osobowości narratora. Może mieć formę podawczą pamiętnika,

ale również powstawać na bieżąco jako *dziennik*, tak jak powstał *Dziennik duszy* (1895—1953) papieża Jana XXIII.

Wyżej wymieniony *Dziennik* ma podtytuł „relekcje i notatki duchowe”, co wyjaśnia, że powodem pisania była osobista potrzeba. Często jednak w dawnych wiekach duchowe autobiografie powstawały z nakazu spowiedników wielkich mistyków. Św. Teresa z Avila (1515—1582) w *Życiu św. Teresy* napisanym przez nią samą (1562—1566) wyraźnie stwierdza ingerencję władz duchownych polegającą m.in. na zakazie rozwodzenia się nad jej grzechami i na poleceniu podziału *Życia* na rozdziały z tytułami.

Literatura angielska może poszczycić się nielicznymi, ale wybitnymi pod względem wartości artystycznych *spiritual autobiographies*.

Do najwcześniejszych należy *The Religio Medici* (*Religia lekarza*, 1643) sir Thomasa Browne’a, angielskiego medyka, który studiował medycynę we Francji i miał rozmaite zainteresowania naukowe. „Dla swego prywatnego ćwiczenia i satysfakcji” postanowił spisać własne przeżycia i przekonania religijne w czasach, gdy przypisywano lekarzom skłonności do ateizmu. Przy intelektualnej trzeźwości i naukowej ostrożności był głęboko wierzącym chrześcijaninem, którego tolerancja wobec katolików i nonkonformistów wydawała się angiłkanom, do których należał, niemal podejrzana. Prócz opinii na temat cudów, czarów, opiekuńczych duchów, snów itp. *Religio* zawiera dwie modlitwy pisane wierszem. *Spiritual biography* Browne’a znana była przyjaciółom i jeden z nich bez zgody autora wydał ją w 1642 r., co zmusiło go do wydania książki w roku następnym z odpowiednimi uzupełnieniami.

Miano *fanatic autobiography* nadali niechętni autorowi książki Grace Abounding to the chief of Sinners: Or, A Brief and Faithful Relation of the Exceeding Mercy of God in Christ, to his poor Servant John Bunyan (*Łaska obfitująca dla głównego z Grzeszników, czyli Krótka i Wierna Relacja o Nadzwyczaj-*

czajnym Miłosierdziu Boga w Chrystusie wobec Jego biednego sługi Johna Bunyana, 1666). John Bunyan (1628—1688), syn druciarza i naprawiacza garnków, baptysta nawrócony wewnętrznie dzięki lekturze dwóch książek pobożnych, które stanowiły posag jego żony, późniejszy sławny autor *The Pilgrim's Progress*, przedstawia w tej *spiritual autobiography* niskie urodzenie, grzechy dzieciństwa i młodości, kilkukrotne uniknięcie śmierci w okresie wojny domowej i rozwój życia wewnętrznego, którego owocem było stanie się kaznodzieją mimo prześladowania ze strony anglikanów i działalność pisarska.

Tytuł książki Bunyana daje pojęcie o treści i tonie jego bardzo gorącej i szczerej autobiografii duchowej. Nieuczony, potoczny styl i chrześcijański realizm jego dzieł mimo używania alegorii uczynił go jednym z pionierów nowożytnej powieści.

Wiele cech *spiritual autobiography* ma poemat romantyka Williama Wordswortha (1770—1850) *The Prelude or Growth of a Poet's Mind* (*Preludium czyli wzrost duszy poety*, 1850) w 14 księgach. Choć epicka narracja i liryczne wynurzenia i refleksje znajdują się w tych dziełach poety w równowadze, ostatecznym celem jest ukazanie jak Wordsworth puszczony jako dziecko samopas wśród gór i jezior Cumberlandu „wzrastał wychowywany zarówno przez piękno jak i bojaźń” i w zetknięciu z przyrodą doświadczał przeczucia, że istnieją „nieznane tryby istnienia”. „Mój temat — pisał nie inny jest niż samo serce człowieka”, „Dusza jest panem i mistrzem — zewnętrzny zmysł posłusznym służą jej woli”. Nic dziwnego, że *The Prelude* prowadzi do przeżycia immanentnej „mądrości i Ducha wszechświata” objawiającego się w przyrodzie i duchu poety.

Podobne przeżycia ukazuje wspomniana już *The Story of My Heart* J. R. Jefferiesa, farmera z Wiltshire z drugiej połowy XIX w.

Zupełnie inny charakter ma *Apologia pro Vita Sua* (Obrońca swego życia, 1864) jednego z przywódców ruchu religijnego odrodzenia w anglikanizmie,

Johna H. Newmana, który ostatecznie został katolikiem. Ta *spiritual autobiography* powstała w pierwszym odruchu jako apologia osobistej uczciwości, gdyż Charles Kingsley publicznie oskarżył Newmana o intrygę katolicką mającą na celu rozłam wśród anglikanów. Jednak, żeby udokumentować swą nieświadomość dokąd dojdzie w poszukiwaniu pełni chrześcijaństwa, autor musiał przedstawić całą historię swej duchowej ewolucji, refleksji, wahań, zmagania wewnętrznego itp. Jej prostota, szczerość i przejrzysty styl sprawiły, że czytano jej wychodzące w broszurach części, w omnibusach londyńskich i stała się klasykiem eseistyki angielskiej.

W XX w. do angielskich *spiritual biographies* należy *The Golden String* (*Złota nić*, 1934) Bede Griffithsa, bezwyznaniowego humanisty, który doszedł do życia zakonnego benedyktynów i pracuje w Indiach nad zbudowaniem filozoficznego pomostu między katolicyzmem i hinduizmem.

Inna, bardzo popularna autobiografia duchowa pochodzi spod pióra amerykańskiego poety-zakonnika Thomasa Merton. Jest nią *The Seven Storey Mountain* (*Góra o siedmiu piętrach*, 1948), znana w Anglii pt. *Elected Silence* (*Wybrane milczenie*).

Bibliografia: P. Harvey, *The Oxford Companion to English Literature*, Oxford 1958; A. C. Baugh, *A Literary History of England I, II, III, IV*, London 1967; św. Augustyn, *Wyznania*, Warszawa 1955; św. Teresa od Jezusa, *Życie napisane przez nią samą I, II*, Kraków 1962; św. Teresa z Lisieux, *Pisma*, Kraków 1971; Jan XXIII, *Dziennik duszy*, Kraków 1967; T. Browne, *The Religio Medici and other writings*, London 1934; J. Bunyan, *Grace Abounding*, Oxford 1962; W. Wordsworth, *The Prelude*, Oxford 1959; R. Jefferies, *The Story of My Heart*, London 1938; J. H. Newman, *Apologia pro vita sua*, Kraków 1948, B. Griffiths, *Złota nić*, Kraków 1974; T. Merton, *The Seven Storey Mountain*, New York 1948.

Witold Ostrowski

AUTOBIOGRAFIA DUCHOWA: zob. **SPIRITUAL AUTOBIOGRAPHY**
BIOGRAPHICAL DICTIONARY: zob. **COLLECTION OF LIVES**
BIOGRAFIA KRYMINALNA: zob. **CRIMINAL BIOGRAPHY**
BRIEF LIVES: zob. **COLLECTION OF LIVES**
MEMUAR: zob. **MEMOIR**
PAMIĘTNIK: zob. **MEMOIR**
SŁOWNIK BIOGRAFICZNY: zob. **COLLECTION OF LIVES**
WSPOMNIENIA: zob. **MEMOIR**
ZBIÓR ŻYWOTÓW: zob. **COLLECTION OF LIVES**
ŻYWOTY ZEBRANE: zob. **COLLECTION OF LIVES**